

Färg på fasader i Stockholm

Färgsättning av hus har varierat från tid till annan med mer eller mindre snabb anpassning till rådande stilriktningar och influenser utifrån. Men vissa tendenser utvecklas också lokalt.

En styrande förutsättning är alltid vad som är tekniskt möjligt. För avfärgning av kalkputsade fasader krävs kalkäkta pigment. När det gäller hela husfasader är urvalet pigment begränsat också av ekonomiska skäl. Importerade men billiga var ockra, umbra och terra som ger färger gult (rödaktigt) — rött — brunt — varmgrått. Den inhemska kimröken ger en kallt grå färg. Järnvitriolen, också billig, åstadkommer tillsammans med kalk genom kemisk process en gulrosa — roströd färg. Kalkens vithet ger en del av färgverkan. Järnoxiden, t ex. Falu rödfärg ger en kraftigt röd färg men i kalkmjölk rosa. — Inom detta färgregister höll sig fasadfärgerna genom tiderna fram till vår tid. Blått och grönt kunde åstadkommas av kobolt, resp malakit, men båda var alltför dyra att användas till fasadavfärgning. Vi har därför inga blå eller gröna hus före 1920-talet.

Vid Stadsmuseets dokumentation och undersökning av byggnader inför ombyggnad och rivning har iakttagelser gjorts av äldre färgskikt. Även på tidigare ombyggda hus sitter ofta gammal puts kvar med många färgskikt som vi försöker bestämma till tid och husets eventuellt förändrade arkitektoniska utformning.

Kemisk analys av färgskikt har visat sig svårhanterlig då alla pigment innehåller huvudsakligen järn. Jämförande studium av kalkfärgprover med kända ingredienser har visat sig mera fruktbart. Man torde kunna förutsätta att färg till husfasader oftast innehåller bara ett pigment, högst tre. En färg kan ibland åstadkommas på olika vägar, genom blandning av olika pigment. Vissa pigment är vanligare än andra. Ockra är vanligast till gult utom under 1700-talets senare del som domineras av järnvitriol. Bränd terra är vanlig för rosa och rödbrunt, grön umbra för varmgrått i stenimitation, kimrök för karolinska tidens kallt blåaktigt grå.

Vid färgsättning av äldre byggnader har man det bästa stödet i framtagna äldre färgprov. Om fasadarkitekturen ändrats måste man vara uppmärksam, så att man inte tar färgskikt äldre än fasaden till utgångspunkt vid omfärgning.

Här följer en schematisk sammanställning av erfarenheter och iakttagelser av färg på fasader under olika skeden. Den hänför sig till Stockholm men torde vara tillämplig för putsade hus över en stor del av åtminstone mellansverige.

Kanske kan denna sammanställning, förutom att vara en vägledning, också stimulera till iakttagelser som bekräftar, kompletterar och motsäger de här framförda synpunkterna. Det är angeläget, att vi tar chansen att skaffa oss bättre kunskap rörande fasadfärger som utgör en påtaglig del av vår miljö och att detta göres medan vi känner kontinuiteten från tidigare skeden och gammal puts med gamla färgskikt finns kvar att undersöka.

Från äldsta tid t o m 1860-talet

Det färgintryck staden Stockholm givit måste ha varierat under olika tider. Den äldsta lilla stadens trähus stod grå med vita skorstenar och torvtak som förändrade färg med årstid och nederbörd. Så småningom, *från 1200-talets slut och fram på 1500-talet*, byggs hus av tegel, hårdbränt så att teglet kunde stå oputsat, rött med vita skorstenar och ornament. Vanligt förekommande var målning direkt på tegelmuren, ofta i rött med vita linjer imiterande tegelmur med fogar. Utvändig puts förekom som underlag för dekorativ målning och i blinderingar. Medeltidens hus hade färgerna rött, grått (kimröd i olika koncentration från ljusst kallt grått till mörkt blågrått) och vitt (kalk).

Med renässansen under *Johan III:s tid*, slutet av 1500-talet, blev vitt och grått tongivande färger för finare profanbyggnader, medan kyrkor skulle stå medeltidsaktigt röda.

Stockholm under *1600-talets första del* dominerades efter holländska och nordtyska förebilder av gavelhus med sandstensskulpturer i en färgskala lik medeltidens med rött eller vitt och grått. Natursten skiftar i olika färger och målades därför enhetligt grå, liksom den puts som ofta får ersätta natursten. Arkitekterna Nicodemus Tessin d ä och d y introducerade hos oss under *1600-talets sista årtionden* en blek gul färg på puts som imiterar den italienska sandstenen. Till en början användes pigment som ockra, terra och umbra. Byggnaderna har under den karolinska barocken ofta säteritak och formbildande puts t ex i takfotlist och pilastrar. Fasadlivet färgas då ofta vitt, ljusgult eller grått med pilastrar och lister i vitt eller grått.

På *1700-talet* kom stadsbilden allt mer att domineras av gult, från 1740-talet av en gulrosa färg åstadkommen med järnvitriol, en billig biprodukt från järnhanteringen. Stenimiterande arkitekturelement målades i stenimiterande färg lik gotlandssandsten (kimrök och grön umbra), röd roslagssandsten (obränd och bränd umbra, bränd terra) o s v. Sådana stenimitationer förekom också på

FORM OCH FÄRG

I senmedeltidens Stockholm står tegelhusen ofärgade eller röd- och gråfärgade med vita ornament. Vädersonstavlan 1535 i Stockholms storkyrka.

Skeppsbrons äldre hus, gavelhus från 1620—1660-talen står röda, de yngre med rak takfot och pilasterindelning är färgade i grått och vitt eller gult och ljusgrått. Detalj ur oljemålning omkr 1700.

släta putsen med illusoriska svarta skugglinjer. Lister och pilastrar kunde också strykas nästan vita med kalkmjölk från den något orena kalken.

Mot slutet av 1700-talet kom en smakförändring mot antikidealiserande tänkesätt. Effekten av antikens vita marmor eftersträvades. Detta dominerade det *tidiga 1800-talets*, empiretidens, stad som var mycket ljus av svag tillsats av olika pigment i kalkmjölken.

Mot *mitten av 1800-talet* förses de flesta fasader med utbyggda genomgående horisontella lister, fönsteromfattningar med krön, konsoler, rustik bottenvåning o s v. Husen imiterar palats av sten t ex från den italienska renässansen, och putsen avfärgas därför i en och samma ljusa stenimiterande färg. Emellertid lever 1700-talstraditionen kvar och en uppdelning av fasaden i två färger för murliv och listverk förekommer också, så länge dessa är klart avgränsade från varandra. De två fasadfärgerna ligger då nära varandra och bottenvåningen kan ha en mörkare färg. 1850-talets monumental- och institutionsbyggnader ges ofta en tung röd eller rödgul medeltidshistoriserande färgsättning.

Putsen består hittills alltid av kalkbruk utstruket med slev eller snut till en yta så slät som möjligt. Under 1800-talets förra del dyker rivbrädan upp för att tillfredsställa önskan om större perfektion.

Färgen består av kalkmjölk — möjligen någon gång kalkvatten — med kalkäkt pigment: jordfärger, kimrök och järnvitriol.

Stenornament i fasaden målas med kokande pigmenterad tran eller linolja i enhetlig stenimiterande färg.

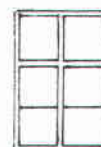
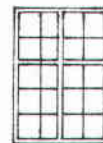
Fönstersnickerier för 1600-talspalatsens stora fönsteröppningar har mittpost med en eller två losholzer (tvärposter) och fyra eller sex lika stora bågar med blyinfattade små glasrutor. Losholzen kan även vara förskjutna något uppåt. — Fönstersnickerierna ströks rödbruna av tjära med inblandad terra eller oljemålades kallt grå (kimrök) eller speciellt från 1600-talets mitt med "ekfärga" (ockra).

I *1700-talets fönster* är tvärposten regelmässigt placerad så att en mindre övre och en större nedre båge bildas på ömse sidor om mittposten. Bågarna har träspröjsar ofta med tärningar i kryssen, små glas — dock större än tidigare — i kitt, vanligen 2 × 2, resp 2 × 3 i övre, resp nedre båge. Mot 1700-talets slut kan man göra betydligt större glas. I samma karm som tidigare har övre bågen nu ett enda glas, den nedre är genom en spröjs uppdelad i två, alltså sammanlagt 6 glas per fönsterluft. — 1700-talets fönstersnickerier brukar vara tunt oljemålade varmgrå (grön umbra), bruna eller ockragula.

FASADMATERIAL

FÖNSTER

Vid *1800-talets* början blir fönster utan tvärpost allmänna, höga med 6 glas, ofta olika stora i olika våningar. In på 1870-talet har fönstren denna samma indelning. Vådringsruta kan skickligt vara utsågad i det redan klena virket. — Färger under empiretid är grått, blekare och svalare än tidigare, grågrönt och ockragult. Från 1830-talet kommer engelskt rött och brunt, efter 1860 blir en mörk brunröd (bränd terra), täckande färg vanligast. Fönstren är symmetriskt fördelade över fasaderna. Om interiörerna inte tillåter riktiga fönster på någon del av huset, ersätts de av blindfönster, ofta endast målade med svarta "rutor".

TAK

Taken i staden skulle beläggas med tegel. Under karolinsk tid, ca 1650—1730, förekommer svartglaserade tegelpannor, men vanligast har alltid det rödbrända enkupiga teglet varit. Järnplåtar i små format (ca 60 × 45 cm) med mötande falsar, svart- eller rödmålade, utgör ett tekniskt motiverat komplement till teglet. Kopparpålt används i exklusiva sammanhang. Med de flacka takfallen från omkring 1800-talets mitt kommer järnplåt, först svartmålad, senare även rödmålad, att bli det dominerande taktäckningsmaterialet.

FORM

1870- och 80-talen, nyrenässans

Hyreshusen reser sig likt sandstenspalats, inte sällan med gemensam kvartersfasad. De underordnar sig varandra. Lister, rustik, klassiska arkitekturelement, dekorativa ornament i relief och mer eller mindre friskulptur är så tätt fogade till varandra att murlivet inte längre kan skiljas ut från ornamenten. Vi upplever ett skuggspel över den plastiska fasaden. Den skall tänkas bestå av ett och samma stenmaterial. Hos oss utförs den nästan alltid i puts och hela fasaden avfärgas i en enda färg. Praktiska skäl motiverar att andra material kan ingå: sten, som förstärkning av utsatta delar, gjutjärn i bärande skulpterade delar, gips och zink i gjutna ornament. De olika materialen ingår i helheten, färgade som putsen. — 1870-talsfasaden är rik men ännu relativt måttfull i utsprång och listverk. 80-talsfasaden är mer dramatisk och har en påtaglig förkroppning av de ingående arkitekturdelarna, friställda kolonner, bärande figurer, våningslister m m.

FASADMATERIAL OCH FÄRG

Kalkputsen är fin och slät och utarbetad med skarpa profiler. Putsfärgen är i princip stenimiterande: blekt gul, ockragul, gulrosa, blekt rödbrun, beige, grå, ljust gråbrun, grårosa.

Sockelvåningen har ofta samma färg som fasaden i övrigt. En mörkare stenimiterande färg kan också förekomma.

Färgmaterialet utgöres av kalkmjölk, liksom tidigare pigmenterad, med de kalkäkta jordfärgerna ockra, umbra och terra men även med färgstarkare syntetiska oxidfärger såsom engelskt rött.

*Ljust gulrosa fasadfärg dominerar Stockholm på 1700-talet. I byggnadsordning för Stockholm 1736 föreskrivs ljus färg, 1763 färg gjord på järnvitriol.
Skeppsbron, detalj ur Utsikt från Mosebacke av Elias Martin, 1800.*

*Järnvitriolavfärgat hus vid Adolf Fredriks torg (nuv Mariatorget).
Detalj ur oljemålning av Pehr Hilleström 1790.*

Vita eller svagt pigmenterade står de kalkputsade fasaderna under 1800-talets förra hälft. Taktegel, plåt och snickerier är mörkare.
Akvarell av C J Ljunggren 1819.

Palatslikt hyreshus från 1870-talet, tänkt utfört i natursten, alltså i en ljus kulör på hela fasaden som består av flera olika material: puts, gjutjärn, gips och zink.
Linnégatan, akvarell av O A Mankell, 1870-talet.

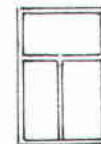
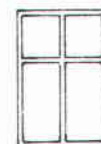

Putsfasad i nyrenässansstil pryder 1880-talets hyreshus. Putsfärgen är enhetligt ljus, snickerierna mörka Hörnet Grev Turegatan/ Kommendörsgatan, foto 1900.

För andra byggnadsmaterial än kalkputs i fasaderna, användes vanligen oljefärg.

Fönstren är höga, uppdelade av kors- eller T-formade poster med ospröjsade bågar. De målas mörkt bruna eller gröna.

Takmaterialet är i allmänhet plåt, nu större plåtar än tidigare, fortfarande med mötande falsar. Det målas i de traditionella takmaterialens färger svart, rött eller grönt. I enstaka fall förekommer andra material t ex skiffer och omålad zinkplåt.

FÖNSTER

TAK

FORM

**FASADMATERIAL
OCH FÄRG**

1890-talet

Arkitekturen framstår ofta som en romantisk omsmältning av historiska monument, t ex medeltidens riddarborgar och de danska renässansslotten. De enskilda byggnaderna är noga studerade för byggplatsen, torgfasader och gatuhörn betonas med gavelrösten resp hörntorn.

Man ser ett värde i att fasadmaterialet är äkta sten, som inte längre målades. Granit och röd sandsten dominerar de huggna stenfasaderna, men även andra svenska och utländska stensorter användes. Tegel är vanligt. Olika hårt bränt och därför olidfärgat tegel utnyttjas som beklädnadsmaterial i mönstersättning. Denna effekt kan också åstadkommas med inmurade kakel eller målning på vissa tegelstenar.

1890-tals hörnhus med torn. Enfärgad puts, dels slät, på sockelvåningarna med ritsad rustik, dels spritputs och gjutna ornament. Snickerierna mörka. Hörnet Villagatan-Valhallavägen-Lill Jansplan, foto 1920.

Äkta stenfasad var givetvis exklusivt. Vanligt var att man strävade mot en likartad effekt i puts. Tegel kunde imiteras av rödfärgad puts med ljusa linjer som fogar.

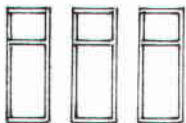
Sockelvåningar, hörnkedjor, fönsteromfattningar, dito valv eller bara slutstenar och takfotlister utföres i huggen sten eller putsrustik. De putsade murytorna, släta eller av grov spritputs, har ljusa, stenimiterande färger. Grått (kalksten), blekt gult (sandsten) och grårosa eller rödbrunt (röd sandsten) är vanligt, i princip samma färger som på fasadens "huggna stendelar". Den grövre putsstrukturen medförde sedermera en kraftig nedsmutsning.

1920-talets barock- och empireinspirerade fasader har mättade färger med pilastrar och lister i ljus grått. Snickerierna är brutet vita eller bruna. Rödabergsområdet, färgfoto Gustav Cronqvist 1926.

Funkishus på Gärdet från 1930-talets början: enfärgad ljus gul fasadputs, fönstersnickerier i närliggande kulör, grågröna markiser och d:o balkongväv. Tessinparken, färgfoto G Cronqvist 1936.

FÖNSTER**TAK****FORM****FASADMATERIAL
OCH FÄRG**

Fasader av dels slätputs, dels spritputs utnyttjar den olikartade putsstrukturen som dekorativ effekt med skuggverkningar och olika grad av nedsmutsning. Putsen imiterar en rustik huggen stenyta med slåthuggna kantytor. Hela fasaden avfärgas alltså i en och samma färg över både slätputs och spritputs.

Fönstren, ofta rytmiskt ordnade och i anslutning till interiören, har därigenom mer varierad utformning än tidigare, ofta tre fönster i grupp. Fönsterfärgen är oftast brun (bränd terra). Även klar tonad färg förekommer.

Moderna takmaterial är skiffer, naturgrå zinkfjäll och 2-kupigt falsat tegel. Plåt som på 80-talet är vanligt.

00-talet, jugend

Arkitekturen strävar efter att frigöra sig från historiska stilar. Fasaden har ofta hela släta ytor, ofta utbuktande burspråk, dekoren är koncentrerad. Dekoren kan vara plastisk: konstnärligt skulpterade ornament eller grupper av ritsade fina linjer horisontellt på fasaden. Nu förekommer också dekor av i murytan inlagt annat material som kakel, glas eller tegel.

Fasadmaterialiet är natursten i sockeln, vanligen ett par skift granit och däröver brunrosa eller gul sandsten eller ljusgrå kalksten. Direkt till stensockeln

*Jugendhus med bottenvåning av huggen sten och däröver fasadputs i närliggande kulör.
Birger Jarlsgatan 25, byggt 1902-04
Foto A. Blomberg 1904.*

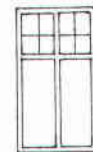
ansluter den ofta något ljusare fasaden. För att framhäva fasadens böljande mjuka form och sirliga ornament är putsytan slät och avfärgad i en enda färg. Gult, ljust gulrosa, lätt grått är vanligt men även klara rödgula färger förekommer.

Burspråk har givetvis samma färg som den övriga fasaden om de ej är av annat material.

De rytmiskt ordnade fönstren har ofta över små bågar som är smårutiga, de nedre har liksom tidigare en stor ruta. Kopplade bågar slår igenom, framför allt i fasaderna mot gatan.

Karaktäristiskt för snickerifärgerna är att de är klarare än tidigare. Engelskt rött och kromgrönt är vanligt men även varma grå nyanser förekommer.

Taken är branta. Svart- eller grönglaserade tegelpannor är moderna. Jämsides användes plåt målad som på 80-talet, men ibland även zinkimiterande ljusgrå.

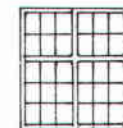

FÖNSTER

TAK

FORM

FASADMATERIAL
OCH FÄRG

FÖNSTER

1910-talet, nationalromantik och eftersläpande jugend

Uppfattningen av den svenska medeltidens och Vasatidens stenhus ligger bakom 1910-talets tegelfasader. De står utan puts eller med genomfärgad tunn puts eller slamning så att tegelmurningen känns igenom. Murytan bryts av små kantiga burspråk med enstaka fönster eller av burspråk genom husets alla våningar ovan bottenvåningen och då med egen takutformning.

Fasadtegel är vanligt ofta tillsammans med råhuggen granit eller granitimiterande puts. Putsade fasader har vanligen kalkputs, men terrassit, en stålruggad genomfärgad kalkcementputs ofta med inslag av glimmer, börjar därjämte förekomma. Putsytan göres grov, riven synbart i olika riktningar. Såväl tunn som kraftigare puts färgsättes ibland med malen natursten, tegel eller kakel. Dessa material ger putsen en mycket svag färg som ansluter till eller står ljusare än sockelns natursten. Pigment förekommer som tidigare särskilt vid avfärgning på sen-jugendhusens slätputs, men också i genomfärgat bruk på de moderna husen i nationalromantisk anda.

Färgerna är varmt rödbruna och ljust varmgrå, tegel- och stenimiterande. I senjudenthusen förekommer färger som på 00-talet men även en varmare gulröd färg. Den grova putsstrukturen har med åren dragit till sig smuts och där kalkfärger använts på KC-puts har pigmenten i ytan försvunnit och fasaden kommit att framstå mörkgrå.

Socklar av natursten, huggna stenportaler och andra ornament av historiserande art är vanligt förekommande. Stenen målas ej.

Till den historiserande bilden hör också smårutiga fönster. Speciellt i hus med tegelfasader men även i likartade putsade hus är vitmålade, närmast

1910-tal: släta fasader med tunn genomfärgad puts i varma färger. Snickerier bruna eller vita. Hörnhuset Vanadisvägen 26-Upplands-gatan, foto ca 1915.

gräddvita fönster vanliga — för första gången i hus med storstadskaraktär. Även brunt förekommer som fönsterfärg.

TAK

De höga branta taken är i finare sammanhang täckta en enkupigt, ofta falsat tegel, ofta glaserat i grönt, svart eller rött. Takfot och skorstenar och ofta även takkupor är vanligen utförda i grönfärgad koppar eller kopparfärgad plåt. Enklare hus har vanligen plåttak i svart eller rött.

FORM

1920-talet, 20-talsklassicism

Med klassicismen återkommer i fasaderna en stramhet och regelbundenhet markerad genom klassiska gavelmotiv och pilastrar, men detta paras med en intimitet som tar sig uttryck i låga våningshöjder, relativt små fönster, fönsterluckor i bottenvåningen och ett välgjort hantverk i detaljerna.

Samtidigt fortlever de nationalromantiska uttrycksmedlen från 10-talet.

Fasadmaterialiet är kalkputs, stundom terrassit eller annan genomfärgad puts med grov struktur, ibland kvastad. I socklar, portaler, balustrader m m har natursten i allmänhet ersatts av konststen.

Färgsättningen sker enligt mönster av 1700- och det tidiga 1800-talet med en färg för murliv och en annan, vanligen grå stenimiterande färg för listverk och sockelväning. Murlivet har mest mättade färger i olika kulörer: gult, rött, rödbrunt, rosa, grönt. Till avfärgningen används pigmenterad kalkmjölk. Vanliga pigment är ockra, terra, umbra, engelskt rött och även caput mortuum. Antikerande detaljer på fasaderna står ofta ljusare, ljust gråvita eller beigevita.

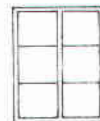
Konststenen är bemålad eller genomfärgad i stenimiterande färg, i kulör grå till gråsvart. Ibland är den behuggen med stenmejsel.

Fönstren, 6-delade, tar upp vad som antas vara 1700-talets färger: grått, grågrönt, rödbrunt, ockra och varmt gråvitt.

Taken är åter flackare och belagda med plåt, målade i de vanliga färgerna svart eller rött, med enkupigt rött tegel med röda plåtgärningar eller med skiffer.

FASADMATERIAL

FÄRG

FÖNSTER

TAK

FORM

FASADMATERIAL

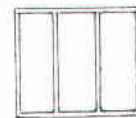
1930-talet, funktionalism

Funktionsanalys, modultänkande, ljus- och luft-diskussionen och nya material resulterar i öppna stadsbilder med bl a smalhus och lamellhus. Genom att kvarteret bryts upp blir alla fasader likvärdiga. Allt är underordnat helheten med släta fasader, enhetliga balkonger och fönster och plana tak. Trots ambitionerna förblev byggnadstekniken i huvudsak traditionell.

Fasadmaterialiet är fortfarande vanligen kalkputs eller terrassit, men ytans struktur är slätare. Hela putsfasaden är färgad i en kulör. Färgskalan ansluter i decenniets början till 20-talets varma toner men under årtiondets senare del ljusnar färgerna till blekt gult och gråvitt. Vanliga pigment är ockra och terra. På en mindre grupp hyreshus i Stockholm förekom kromoxidgrönt. Sockelväningarna har ofta avvikande materialbeklädnader såsom skiffer, klinker eller ljus marmor, ibland med inslag av rostfritt stål.

Fönstren är ospröjsade och kopplade. De förekommer enstaka eller i grupper eller i form av fönsterpartier, kombinerade med balkonger eller burspråk. De är målade i oljefärg som obetydligt avviker från putsfärgen. Vanliga färger är även grönt, brunt och gråvitt.

Taken är nu vanligen flata och utan färgverkan i stadsbilden.

FÖNSTER

TAK

*Artikeln är utarbetad i samråd med Elvy Engelbrektson.
Ove Hidemark och Göran Söderström.*